

Bettine Siertsema

Vrijheid, we zijn ons pas bewust wat dat is, als het afwezig is. Op 5 mei vieren we de bevrijding van de bezetting van ons land door Duitsland, waar 77 jaar geleden een eind aan kwam. We realiseren ons scherp wat vrijheid is als we de schuilkelders in Oekraïne zien. We beseffen in een flits wat vrijheid is als we vrouwen zien demonstreren in Iran voor de vrijheid om de wind in hun haren te kunnen voelen, om zelf te bepalen of zij een hoofddoek willen dragen, als er jonge mensen – vrouwen én mannen – geëxecuteerd worden omdat ze meededen aan die demonstraties. En als we zien hoe vrouwen en meisjes in Afghanistan zo ongeveer elke vrijheid afgenomen wordt.

Dat vrijheid een groot goed is, wie zal het ontkennen? Maar wat betekent vrijheid voor óns, voor wie vrijheid zo vanzelfsprekend is geworden? Al die vrijheden, om te stemmen op wie we willen, om onze partner te kiezen, om ons beroep te kiezen – binnen de mogelijkheden van onze aanleg en opleiding – om wel of niet naar de kerk te gaan, hoe we onze vrije tijd besteden, waar we ons geld aan besteden (als we meer hebben dan voor de basale levensbehoeften nodig is), het is allemaal zo vanzelfsprekend dat we er vrijwel nooit bij stilstaan. Natuurlijk wordt onze vrijheid wel begrensd door zaken als sociale druk, economische omstandigheden, aanleg en opleiding, ons milieubewustzijn, en vaak ook door keuzes die we in het verleden hebben gemaakt. Toch, geen regering, geen leger of politie die ons voorschrijft welke keuzes we moeten maken. Zo beschouwd leven we absoluut in vrijheid en dat is zeker iets om te koesteren en dankbaar voor te zijn.

Maar ik kan hier ook heel ander verhaal ophangen: We lijken wel allemaal zo vrij te zijn, hier in ons veilige Nederland, maar in werkelijkheid zitten we vast in een maatschappelijk orde en in politieke structuren die we niet zelf gebouwd hebben en misschien ook helemaal niet willen. Protesteren, demonstreren, brieven schrijven, actievoeren, tegen de oorlog in Oekraïne, tegen de opwarming van het klimaat, tegen institutioneel racisme, áls het al iets helpt dan meestal alleen op de lange termijn of in een individueel geval.

En zijn we wel zo vrij in ons individuele, persoonlijk leven? Het dagelijks leven kan als een knellende keurslijf voelen, vastzitten in je werk, want de hypotheek moet betaald, vastzitten in je relatie want zo beroerd is die toch niet, vastzitten aan je vrijwilligerswerk, aan verantwoordelijkheden waar je misschien ooit zelf voor gekozen hebt, maar wat drukken ze zwaar zo langzamerhand. Of gewoon de sleur van alledag.

Hoezeer het dagelijks bestaan kan knellen, klinkt in het lied van Jean-Louis Pisuisse en Dirk Witte, 'Mensch durf te leven', van meer dan een eeuw geleden al.

Je leeft maar heel kort,
Maar een enkele keer.

En als je straks anders wilt kun je niet meer.
Mens, durf te leven.

Vraag niet elke dag
Van je korte bestaan:
Hoe hebben m'n pa of mijn grootpa het gedaan.
Hoe doet het m'n neef of hoe doet het m'n vriend.
En wie weet hoe of dat dan de buurman weer vindt.
En wat heeft het fatsoen voorgeschreven.
Mens, durf te leven.

Ze wijzen de paadjes waar langs je mag gaan.
En ze roepen: "ga door" als je even blijft staan.
Ze kiezen je toekomst, ze kiezen je werk.
En ze zoeken een kroeg voor je uit en een kerk,
En wat je aan de armen moet geven.
Mens, is dat leven?

Is dat dan wat vrijheid is: je niets aantrekken van conventies en van wat anderen van jou verwachten? Of gaat het om een diepere, verdergaande vrijheid?

Het is een spannend lied dat we zojuist zongen en dat vandaag centraal staat, omdat het als het ware diezelfde vraag stelt: wat is vrijheid, maar zonder dat er een expliciet antwoord volgt. 'Als vrijheid was wat vrijheid lijkt, wij waren de mensen niet die wij nu angstig zijn.' De beginregel, roept twee vragen op die in het vervolg niet, of in elk geval niet expliciet, worden beantwoord: wat is schijnvrijheid en wat is ware vrijheid?

Het wemelt in de tekst van dit lied van Bijbelse zinspelingen. In 'wij zaaiden bronnen uit in de woestijn' (strofe 1, regel 3) klinkt bijvoorbeeld Jesaja 41,18 mee, waarin God zegt: 'Ik laat op kale heuvels rivieren ontspringen en bronnen in de valleien', maar ook Psalm 84,7, waarin van de pelgrims die 'wonen in uw huis' wordt gezegd (in de vertaling Gerhardt/Van der Zeijde): 'Gaan zij door een laagte van dorre woestijngroei, een oase scheppen zij daar.' Het verhaal van de Kruisiging van Jezus (Matteüs 27,45; Marcus 15,33; Lucas 23, 44) klinkt mee in de regel 'dan valt de nacht over het middaguur', de schepping en het begin van het Johannes-evangelie, in de vierde strofe 'heugenis aan het woord in den beginne'.

Het lijkt me dat vooral het verhaal van de tocht door de woestijn meespeelt. Het volk Israël is bevrijd uit de slavernij van Egypte, maar als het even tegenzit, verlangen ze terug naar de vleespotten van Egypte, wensen ze dat God hen maar in Egypte had laten sterven, en dansen later om het gouden kalf, komen in de verleiding om andere goden na te lopen, noem maar op. 'Wij tussen moed en wanhoop', als een beeld van het menselijke bestaan.

De valse vrijheid waarvan wij denken dat dat vrijheid is, maakt ons in wezen angstig (regel 2). Dat idee van angst wordt hernomen in 'vervaren' waarmee de eerste strofe eindigt, een wat archaisch woord voor schrikken, angst voelen. Wanneer wij ons de ware vrijheid eigen zouden maken, dan zouden wij bronnen zaaien en zeeën oogsten. Op het eerste gezicht een vreemde combinatie, dat oogsten van zeeën naast het positieve bronnen zaaien, maar de zee is in de Bijbel het oerbeeld van de chaos, van alles wat bedreigend is, wat ons elk moment zou kunnen verzwelgen. Dat die oervloed nu voorgesteld wordt als iets wat geoogst kan worden, niet alleen maar getemd, maar ook ten goede aangewend, en dat dan zonder angst, 'zonder te vervaren', is net zo'n wensdroom als het zaaien van bronnen in de woestijn.

De tweede en derde strofe tekenen de *condition humaine*: in weerwil van onszelf worden wij aangetrokken door een visioen, en laten ons daar soms even door optillen (strofe 2, regel 3), maar dan worden wij weer omlaag getrokken door wanhoop, zwaartekracht en duisternis. In 'Pijn van onbekende duur' in strofe 3 kun je lezen de pijn lezen van het besef dat de werkelijkheid zo radicaal anders is dan waar ons verlangen naar uitgaat: die 'stad', die 'tuin', het 'doorschijnende water'.

In de derde strofe is het verhaal van de tocht door de woestijn te horen, maar ook kan gedacht worden aan pelgrimsliederen, waarbij het verlangen naar Jeruzalem de reizigers gaande houdt. Maar het wenkende visioen wordt abrupt afgebroken doordat midden op de dag de duisternis valt. De zinspeling op Golgota suggereert dat Jezus ons heeft laten zien wat leven is, en ons dat visioen in het hart gegeven heeft als iets dat bereikbaar is. Zijn gewelddadige dood lijkt daar in alle opzichten een eind aan te maken.

Maar de vierde strofe geeft een nieuw begin: ondanks alles houdt de liefde aan, al is het nog slechts als het 'voorgevoel' ervan. Dat 'voorgevoel', dat dus naar de toekomst verwijst, wordt gelijkgesteld met 'heugenis', herinnering aan een verleden, en wel naar het verst mogelijke verleden, het allereerste begin, 'het woord in den beginne', het scheppingswoord waardoor het licht werd. Dit nieuwe begin lijkt iets voorlopigs, iets tijdelijks te hebben: we zijn slechts 'Even' ontkomen aan de angst, maar dat kan opgevat worden als een voorproef van wat komen gaat, een aanduiding zijn van een nieuw begin.

In de slotstrofe treedt een variant op in de herhaling van het begin: 'wij waren de mensen niet die wij nog angstig zijn'. Dat maakte het lied mijns inziens opener naar de toekomst: zoals wij nu zijn, zo angstig, zo vluchtend voor de pijn, dat is niet definitief, er is 'nog' ruimte, er is 'nog' tijd voor verandering. We zijn nu nog op de vlucht voor de pijn, maar als wij zouden leven zoals wij weten dat leven is, dan zouden wij weten dat de pijn daarbij hoort, en zelfs deel uitmaakt van 'de grootste liefde'. Daarvoor zouden we nu niet meer terugschrikken, 'vervaren'.

Naast al deze bijbelse verwijzingen is er, denk ik nog een andere inspiratiebron voor het lied:

het denken van de Frans-Joodse filosoof Emmanuel Levinas (1906-1995). De titel van zijn bundel opstellen over het jodendom uit 1963 luidt *Moeilijke vrijheid*. Slavernij is in zijn ogen het je neerleggen bij de dierlijke dimensie van het menselijk bestaan, namelijk het uit zijn op je eigen overleven en je eigen genot of plezier. Wat de mens van het dier onderscheidt, is dat hij/zij een keuze heeft, de mogelijkheid om ánders te kiezen, om antwoord te geven op het appèl dat een ander op ons doet ook als dat tegen ons directe eigenbelang ingaat. Wie heeft niet de neiging zich neer te leggen bij de heersende wereldorde, de economische en politieke systemen waar we deel van uitmaken, bij die werkelijkheid van “zo is het nu eenmaal”, juist omdat die werkelijkheid zo massief, zo onveranderbaar lijkt. Maar ook zulke berusting is volgens Levinas slavernij. Mens-zijn is een keuze hebben, een keuze maken. Uitverkiezing is volgens Levinas een uitverkoren zijn tot verantwoordelijkheid voor de ander. Dat geldt dus niet alleen voor het Joodse volk, maar voor elke individuele mens die aan die oproep tot verantwoordelijkheid gehoor wil geven. Wie ervoor kiest antwoord te geven op het appèl dat de ander op ons doet, die maakt zich vrij van de slavernij van de berusting, die maakt haar mens-zijn waar. Elk protest tegen onrechtvaardigheid, elk werken aan een wereld die anders is, beter, liever, elke solidariteit met mensen die het minder getroffen hebben dan wij, is een uitdrukking van onze menselijke vrijheid.

Het is een moeilijke vrijheid, jazeker, het is niet zo gemakkelijk om rust en berusting in te wisselen voor rusteloosheid. Soms gaan we misschien op de vleugels van een lied, maar vaker is het gestuntel en gestrompel. En toch, we weten ons geroepen om te gáán, die liefdes weg, om elkaar te zijn tot zegen.

Die zegt God te zijn (202)

Die zegt god te zijn
laat hij tevoorschijn komen
wat hebben wij aan een naam alleen
laat hij opstaan dat wij hem zien
Stem uit het vuur wolk in de verte
zijn niet genoeg voor deze
aarde van scherven en rook
waar ons geen leven gegund wordt.

Woorden en wonderen zijn er genoeg
en goden van goud en beloften
maar niet een god als een hand die bevrijdt
iemand die doet wat hij zegt.

Jij die zegt onze god te zijn
verborgen verblindend onmogelijk jij
wat houdt je af van de mensen
kun jij de slagen verduren
die mensen verduren

kun jij de beker drinken
die wij moeten drinken

ga je met ons in de dood?